

Kultūrinių reprodukcijos aspektų raiška kaimo kultūroje

Rasa Paukštytė-Šaknienė

Straipsnyje analizuojama tradicinio požiūrio į reprodukciją raiška šių dienų Šiaurės rytų Lietuvos kaimiškosiose vietovėse. Analizuojant įvairių institucijų socialinės kontrolės funkcionavimą lytinio švietimo ir nėštumo reguliavimo srityse laiko perspektyvoje, 1) atliekama požiūrio į lytinį švietimą analizė; 2) atskleidžiamas respondentų požiūris į šeimos planavimą; 3) nagrinėjami požiūrio į nėštumo kontrolės priemonės savitumai; 4) analizuojamas požiūris į bevaikę šeimą. Tyrimas parodė, kad tradicinio požiūrio kaita XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. pradžioje įvairiose kultūrinėse reprodukcijos srityse nevienalaikė. Intymioje gyvenimo srityje gausėjant modernioms priemonėms perduodamos informacijos, priimant individualius sprendimus reikšminga vieta paliekama lokalinės bendrijos narių kontrolei.

Dr. Rasa Paukštytė-Šaknienė, Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos skyrius, Kražių 5, LT-01108 Vilnius, el. paštas: sakniene@istorija.lt

Įvadas

Reprodukcija iš esmės yra biologinis reiškinys, būdingas visoms gyvybės formoms, tačiau nagrinėdami žmogaus reprodukciją susiduriame su kultūriniais (papročinio elgesio ir ideologinio pobūdžio) jos aspektais¹. Tradicinėje kaimo kultūroje² nuo pat lytinio brendimo iki reprodukcinių galių pabaigos merginos ir moters elgseną bei sprendimus kontroliavo šeima (tėvai, broliai ir seserys, sutuoktinis), tolimesni giminės ir gentys, kaimynai, kaimo, miestelio bendruomenės, konfesinė bendruomenė ir valstybė. Su šių institucijų interesais susijusi individo reprodukcinė sfera buvo veikiami tikėjimų ir papročių, skatinių bei bausmių. Inkultūracijos būdu perduodamai patirčiai įtaką daro vertybinės

¹ Reprodukcija apima su kelis kultūrinius moters reprodukcinio ciklo reguliavimo aspektus: menstruacijas, pastojimą, nėštumą, gimdymą, pogimdyminę motinos priežiūrą, abortus ir infanticidą, reprodukcijos sociokultūrinį teisėtumą (Murdock 1982: 163–165).

² Tradicinės kultūros sąvoka pateikiama pagal Kazimierzo Dobrovolskio sampratą, kaip daugiausia žodžiu iš kartos į kartą arba teritoriškai perduodamas kultūros turinys ir vertybės (Dobrovolski 1987: 261–277).

tradicijos (neleidžiančios bent nukrypti nuo vyresniosios kartos mąstymo ir elgesio būdų) kategorija.

Modernios kultūros plėtra – nevienalaikis procesas (Tomlinson 2002: 3). Aiškūs skirtumai matomi įvairaus dydžio gyvenvietėse. Viena nuo kitos izoliuotos žemdirbių gyvenvietės gavo gana mažą žiniasklaida perduodamos informacijos kiekį, patyrė mokslo naujovių poveikį. Šią situaciją galime išvelgti netgi tarpukario Lietuvos kaime, ypač medicinos srityje. Beveik visos apie šį laikotarpį pasakojusios respondentės teigė gimdžiusios namie padedant pribuvėjoms (plg. Aleksa 1932: 9–10). Vaikų mirtingumas Lietuvoje buvo bene didžiausias Europoje. Pavyzdžiui, 1925 m. (17,9% iki vienerių metų mirusių kūdikių) šis rodiklis buvo blogiausias Europoje (SSSR – 14,6%, Latvijoje – 10,7%, Olandijoje – 5%). Skyrėsi net įvairių tautybių situacija. 1919 m. Lietuvos žydų (daugiausia gyvenančių miestuose ir miesteliuose) vaikų mirtingumas buvo tik 3,8% (Pakštas 1991: 150). Lygindami tarp medikų skaičiaus didėjimo ir vaikų mirtingumo santykį, matome šių reiškinių netolygumą. Nuo 1922 iki 1937 m. medikų skaičius vienam gyventojui padidėjo 1,69% (nuo 5000 iki 2958 vienam medikui tenkančių gyventojų), o vaikų mirtingumas – tik 1,23% (nuo 148 iki 120 vienerių metų nesulaukusių kūdikių). Situaciją galime paaiškinti analizuodami medicinos darbuotojų pasiskirstymą kaime ir mieste. 1940 m. miestuose, turinčiuose per 10 000 gyventojų, medikas aptarnaudavo 487, kitose vietovėse – net 4556 gyventojus (9,4 karto daugiau!) (Tercijonas 1968: 122–124). Be ekonominių priežasčių, negalima atmesti nepasitikėjimo profesionalia medicina. Juk dar 1890 metais, Stefanijos Glemžaitės teigimu, Šimonių miestelyje norėjusi įsteigti akušerinį punktą akušerė miestelio moterų buvo išvyta su lazdomis ir keiksmis (VUBRS³, f. 95-6, l. 4). Vėlesniais laikais tokių drastiškų priemonių nebuvo imamasi, tačiau akušerės S. Glemžaitės patirtis rodo, kad dar 1925–1927 m. į ją žymiai dažniau kreipdavosi miestietės, nes kaimo moterys nematė jokie skirtumo tarp jos ir pribuvėjos. Kaimo „bobutės“ su profesionaliomis akušerėmis sėkmingai konkuravo ir XX a. 4-ajame dešimtmetyje (VUBRS, f. 95-6, l. 13–74a). Pasikliauta kaimo pribuvėja, kurią visi pažinojo ir kuri buvo jų bendruomenės narė (Paukštytė 1999: 50). Toks reiškinys leidžia tarpukario Lietuvos kaime stebėti gausius tradicinės (iš kartos į kartą perduodamus) kultūros bruožus net intymiausioje reprodukcijos srityje ir tarpukario provincijos kultūrą vadinti *moderniąja tradicine kultūra*. Visa tai paskatino panagrinėti jų raišką šiuolaikinėje kaimo kultūroje.

Tradicijos sąvoka gali turėti daug reikšmių. Kasdieniame Lietuvos kaimo gyvenime neretai ši sąvoka vartojama pabrėžiant kultūros elementų tęstinumą laike (neretai nuo žmogui neatmenamų laikų), dažniausiai akcentuojant negin-

³ Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.

čijamą jų vertę (sąvoka „pozityvi tradicija“ vartojama dažniau negu „negatyvi tradicija“ (plg. Seymour-Smith 1986: 470). Vyresniam žmogui tradicija – tai sukurtas (susikurtas) statiškas ir romantiškas tėvų namų, vaikystės ir jaunystės laikų paveikslas dabartyje. „Kažkada“ sukurtos kultūros reikšmės – opozicija jo vaikų kuriamo „modernaus pasaulio“ vizijai. Senajame pasaulyje individas jaučiasi saugus, nes modernybėje tradicijos ir papročio laiduojamas tikrumas nepakeičiamas racionalaus žinojimo tikrumu (plg. Giddens 2000: 11). Skirtingai tradiciją suvokia šių dienų jaunoji karta. Tai asmeninės gerovės neleidžiantis siekti ir šiandienos kaimo kasdienybėje verčiantis likti veiksnys. Perfrazavus Margaret Mead, kartų konfliktą nusako tai, jog į tėvų pasakymą, kad jie buvę jauni, o šie niekada nebuvo seni, jaunimas atsako, kad tėvai niekada nebuvo ir nebus jauni tame pasaulyje, kuriame jauni yra jie (Mid 1988: 360). Tačiau sukūrus šeimą, sulaukus vaikų, tradicija modeliuojamas elgesys prisimenamas norint sukurti „neginčijamai stabilią“ šeimos vertybių sistemą, būtiną auklėjant jaunąją kartą ir kontroliuojant jos elgseną.

Antropologijoje žodis „tradicija“ vartojamas tikėjimų, papročių, vertybių, elgesio, žinojimo ar per laiką iš kartos į kartą vykstančio socializacijos proceso bei perduodamos patirties prasme. Kai kada, ypač etnologijoje, kuriai svarbios tradicinės kasdienybės kultūros ar liaudies kultūros studijos, ši sąvoka vartojama ir visos kultūros prasme (Seymour-Smith 1986: 279–280). Tačiau nekritiškas šios sąvokos vartojimas gali trukdyti suvokti kultūros tęstinumą ir kaitą. Kaip pastebi Reinhardas Johleris, „tradicija“ ir „kultūros paveldas“ etnologų buvo suvokiamas kaip statiškas paminklas, iš pagrindų formavęs dažniausiai etniniu ar tautiniu požiūriu konceptualizuojamas „liaudies kultūras“, jas apsaugant nuo modernizacijos grėsmės (Johler 2002: 11). Tačiau „moderni“ tradicijos samprata platesnė. Pasak Anthony Giddens, modernybės sąlygomis ateitis nuolat įtraukiama į dabartį refleksyviai organizuojant pažinimo aplinką (Giddens 2000: 12). Tradicija jau gali būti „konstruojama“ (Johler 2002: 9–22) dabarties visuomenėje pati tapdama modernia ir turėdama tik menamus ryšius su praeitimi, tačiau kultūros elementui galinti suteikti vertę ir pripažinimą.

Šiuos procesus galime išvelgti ir SSSR okupuotoje Lietuvoje. Sovietinis jaunimas buvo skatinamas atsiriboti nuo idėjiškai pasenusių tėvų, kuriant socialistines tradicijas (plg.: Kulažnikov 1982: 120–121). Tačiau naujosios sovietinės tradicijos diegimas susidūrė su problemomis. Tradiciją galima diegti tik atsiribojus nuo „senos“ kultūrinės aplinkos. Kaip rodo mano ankstesnis, sovietinių krikštynų ir vardynų (krikštynų pakaitalo) Šiaurės rytų Lietuvoje tyrimas, sovietmečiu fiksuotas tik tradicinių krikštynų „išslaptinimas“, o sukurtos naujosios „vardynų“ formos buvo nepajėgios konkuruoti su iš kartos į kartą perduodamos tradicijos (krikštynų) verte (Paukštytė-Šaknienė 2001: 243–266). Kiek lengviau tradicijas kurti laikinai ar visam laikui išvykus iš gimtosios kultūrinės erdvės (mokyti ar dirbti mieste). Tačiau labiau ideologizuota ir ateizuota miestietiškoji aplinka paliko vietos tradicijos rekonstrukcijai. Pasak Jono Mardosos, sovietmečiu

ir netgi atkūrus Lietuvos Respubliką sureikšminamas ikirikščioniškosios religijos prioriteto liaudies kultūroje iškėlimas ir išaukštinimas (Mardosa 2001: 138) tarsi pratešiant tarpukario laikus, kai per pagoniškų Joninių simbolių siekta sujungti liuteroniškosios Mažosios ir katalikiškosios Didžiosios Lietuvos ateitį (Šaknys 2003: 16). Tradicijos vertė akcentuojama netgi pačiame etnologijos moksle⁴.

Tačiau uždaroje kaimiškoje aplinkoje tiek eminiu, tiek ir etiniu požiūriu tradicijos sąvoka dažniausiai vartojama kartu su „šeimos“ sąvoka. Ji akcentuoja inkultūracijos (iš kartos į kartą gimtoje kultūros aplinkoje įgyjama patirtis) prioritetą akultūracijos (kultūrų sąveikoje įgyjama patirtis) proceso atžvilgiu. Ikimoderniaisiais laikais, pasak Johno Tomlinsono, pagrindinė kaimo bendruomenės ląstelė buvo valstiečio šeima pastoviuose namuose ir kasdieniame gyvenime, t. y. žmonės, drauge būnantys po vienu stogu. Modernioje kultūroje šeima vis dar lokali vieta, tačiau tam tikra prasme tai jau tolimos sąveikos terpė „pasukti į pasaulį“ (Tomlinson 2002: 62)⁵. Šeima kaip individo socializacijos ir inkultūracijos institutas praranda kai kurias funkcijas⁶. Dalį jų atlieka švietimo, kultūros institucijos, žiniasklaida, kituose kraštuose įgyta patirtis. Tačiau, Ernest Gellner žodžiais, to fakto, kad vien mokyklos, o ne liaudies, perteikiama kultūra suteikia industriniam žmogui jo vertę, orumą ir savigarbą, „veltui apsimestume, kad kilmė, turtas ir ryšiai yra nesvarbūs dabarties visuomenėje“ (Gellner 1996: 66).

Kyla klausimas, kaip kinta tradicijos reikšmės Lietuvos kaimo žmonių gimimo reguliavimo srityje? Pasinaudodama lauko tyrimų metu taikytomis pusiau reglamentuoto interviu teikiamomis galimybėmis, dar kartą sugrįžtu prie tradi-

⁴ Pasak Vyčio Čiubrinsko, „etnologija (etnografija) atidavė duoklę sovietinių tradicijų kūrimui moksliskai pritardama, kaip pagal naująjį turinį standartizuoti senąsias kultūrinės formas. Tačiau labiau ji pasitarnavo kaip anti-sovietinės, tautinės laikysenos formuotoja, užsibrėžusi to meto susovietintoje Lietuvos visuomenėje užfiksuoti tipiškų, specifinių, autentiškai lietuviškų tradicijų, kartais iš jų net rekonstruoti ikirikščioniško-lietuviško-baltiško-indoeuropietiško paveldą“ (Čiubrinskas 2001: 112).

⁵ Šiuo metu netgi akademiniam pasaulyje gana priešaringai vertinama šeimos socialinio instituto modernizacija. Daugelio šeimo tyrinėtojų idealas „tradicinė šeima“. Pasak jų, XX a. sparčiai kintanti šeima vis sunkiau susidoroja su jai keliamais postmodernios epochos iššūkiais. Pavyzdžiui, Reinhard Sieder garsiojoje „Šeimos socialinėje istorijoje“, apžvelgdamas paskutinių XX a. dešimtmečių Vakarų ir Centrinės Europos šeimą, buvo priverstas suformuoti retoriniu klausimu įvardytą poskyrį „Ar šeima turi ateitį?“, užbaigdamas jį žodžiais „...istorinis etapas, kuriame santuoka ir šeima praranda tiek normatyvinę, tiek praktinę nealternatyvumo galią, greičiausiai dar nepasibaigė“ (Sieder 1996. Cit. iš: Zider 1997: 243, 284). Panašius apibendrinančius, visuomenės bejėgiškumą rodančius faktus mini Jane L. Thomson ir Judith Priestlei studijoje, kurioje teigiama: „lieka laukti, ar būsimosios vyriausybės įves įstatymus, skatinančius grįžimą į normalią tradicinę nuklearinę šeimą, ar pateisins visą dabartinio šeimos gyvenimo įvairovę“ (Thomson, Priestlei 1996. Cit. pagal: Tompson, Priestli 1998: 218). Tačiau pasak dabartinės Lietuvos visuomenės situaciją analizavusios Auksuolės Čepaitienės, giminystė žmogui yra prasminga kaip pirminė prigimtinė aplinka jo socialiniam ir kultūriniam tapatumui formuotis. Ypač aktuali ir reikalinga ji tampa žmogaus esminių gyvenimo krizių momentais: per gimimą, santuoką ir mirtį (Čepaitienė 2003: 206).

⁶ Pasak Angelės Vyšniauskaitės, „civilizacijos sukurtoje urbanizuotoje visuomenėje į savo būstą (kambari, butą, netgi namą) žmogus yra išpaustas kaip kažkokia besielė ląstelė: išskyrus buvimą jame, jis daugiau tarsi niekuo su būstu nesiejamas <...>. Šiandieniniam žmogui sunku išvaizduoti taip neseniai tėvų, senelių jaustą dvasinį ryšį su savo sodyba, namais“ (Vyšniauskaitė 1999: 89).

cijos, kaip vertybinės ir normatyvinės kultūros kategorijos analizės. Ši kartą siekiant atskleisti jos raišką kultūrinės reprodukcijos srityje, sprendžiami keli uždaviniai: 1) išanalizuoti požiūrį į lytinį švietimą; 2) atskleisti respondentų požiūrį į šeimos planavimą; 3) išnagrinėti požiūrį į apsaugos nuo nėštumo priemones; 4) išanalizuoti požiūrį į bevaikę šeimą.

Atliekant tyrimą remtasi 2002 m. autorės lauko tyrinėjimų Molėtų, Anykščių ir Kupiškio rajonų kaimiškose vietovėse užrašyta medžiaga⁷, surinkta pagal autorės sudarytą klausimų lapą „Gimimų reguliavimas“⁸. Apklausa buvo vykdoma maršrutinėse ekspedicijose vienam respondentui skiriant 1–2 valandas ir vienoje vietovėje apklausiant 1–2 respondentes⁹. Visos respondentes lietuvės, katalikės. Apklausiai buvo pasirenkamos įvairaus amžiaus moterys, kurioms šie klausimai ir dabar yra aktualūs. Klausinėtos moterys, tačiau mėginta išsiaiškinti ir tuos klausimus, kurie svarbūs abiem sutuoktiniams. Apklaustos metu pasitaikė pora atvejų, kai į respondentei pateiktus klausimus atsakė ir jos vyras. Buvo pateikiami labai asmeniškai bei intymūs klausimai, tačiau daugeliu atvejų pašnekesys buvo nuoširdus ir atviras. Jis sužadindavo ne tik respondento smalsumą bei norą pasidalyti turimomis žiniomis, bet ir pačiam išsiaiškinti rūpimus dalykus. Todėl manau, kad, nepaisant statistiškai negausaus apklaustų respondentų skaičiaus, tyrimų duomenis laikyčiau patikimais, nors temos specifika neleido išnaudoti visų techninių lauko tyrimo galimybių. Norint gauti patikimesnę informaciją nesinaudota garso įrašymo technika.

Lentelė. Respondentų amžius ir išsilavinimas

GIMIMO METAI	N	%
1941–1950	3	14
1951–1960	4	18
1961–1970	7	32
1971–1981	8	36
IŠSILAVINIMAS	N	%
Aukštasis	6	27
Vidurinis ir spec. vidurinis	15	69
Pagrindinis	1	4

⁷ Lauko tyrimus rėmė Lietuvos istorijos institutas, Lietuvos Respublikos kultūros ministerija ir leidykla „Versmė“.

⁸ Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas (toliau – ES) b. 2224, b. 2225. Surinko R. Paukštytė-Šaknienė, 2002 m.

⁹ Norėdama įgyti respondentės pasitikėjimą, prieš šią apklausą klausinėdavau apie krikštynų, kartais (kolėgė Irma Šidiškienė) ir apie vestuvių papročius. Tokiu būdu moteris būdavo paruošiama ir nepastebimai pereidavo prie intymesnės temos.

Analizuojant, kaip gimimų kontrolė vyksta konkrečioje kultūrinėje aplinkoje, tyrimas buvo atliekamas dviem kryptimis: 1) gilinantį į asmeninę respondento patirtį; 2) pateikiant bendro pobūdžio klausimus, keliamus žiniasklaidoje, specialioje literatūroje, kalbant tam tikrose socialinėse grupėse. Apklaustos 22 respondentės iš minėtų Šiaurės rytų Lietuvos vietovių, kur dar vos prieš kelias kartas, palyginti su kitais Lietuvos regionais, gyvavo gausūs papročiuose ir buityje pasireiškiantys tradicinės kultūros elementai. Taip pat pasinaudota ankstesniais, XX a. pirmosios pusės situaciją analizuojančiais autorės tyrimais (platesnė apžvalga: Paukštytė 1999: 23–24) bei publikacijomis ir archyvine medžiaga iš XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Šiaurės rytų Lietuvos kaimo gyvenimo (Balys 1979; Dulaitienė-Glemžaitė 1958; Kriauza 1943; Paukštytė 1991: 24–25 ir kt.). Dabarties visuomenės kultūriniai reprodukcijos aspektai etnologiniu požiūriu dar tik pradėti analizuoti, todėl negali būti galutiniai tyrimai. Šiame straipsnyje mėginasi atskleisti tik nedaugelį kultūrinių reprodukcijos raiškos problemų. Tolesniems tyrimams būtini platesni lauko tyrimai ir mokslinė analizė.

Lytinis švietimas

Lytinis švietimas įvairiais aspektais susijęs su mano nagrinėjamu šeimos dydžio planavimu, gimimo reguliavimu ar nevaisingumo problema. Tradicinėje, uždaroje, kompaktiškuose kaimuose ir privataus gyvenimo galimybes ribojančioje bendruomenėje mažiausia ikivedybinio lytinio gyvenimo klaida merginai, jos šeimai, giminei ir net ateityje būsimam pavainikiui grėsė sunkios socialinės pasekmės. Teoriškai atrodytų, jog lytinis švietimas turėjo užimti deramą vietą tradicinėje liaudies pedagogikoje. Atrodytų, tuo turėtų būti suinteresuota šeima. Nors tradicinėje kultūroje jau nuo kūdikystės mergaitė buvo ruošiama šeimai, įvairiomis racionaliomis ir magiškomis priemonėmis buvo siekiama, kad mergina laikui atėjus ištekėtų ir susilauktų vaikų (Paukštytė 1999: 36), tačiau intymesniais seksualiniais klausimais motinos su dukromis (matyt, ir tėvai su sūnumis) retai pasikalbėdavo. Netgi informaciją apie menstruacijas tarpukariu dukros iš motinos sužinodavo tik pavieniais atvejais (Račiūnaitė 2002: 84). Taip pat nuo vaikų slėpdavo viską, kas susiję su kūdikio gimimu ar kitais „moteriškais dalykais“ (ES, b. 1454, l. 21. Kamajų apyl. Inf. g. 1914 m.), moterys, „pradėjusios intymesnes šnekas“, išvarydavo paaugles iš patalpos (ES, b. 1394, l. 1. Vidiškių apyl. Inf. g. 1928 m.). Dažniausiai mergaitėms skirti motinų mokymai buvo gąsdinimai „neatsinešti vaiko sterblėje“ galėjo suteikti tik miglotą suvokimą apie būsimą intymų vedybinį gyvenimą. Pasak Rasos Račiūnaitės, XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje santuokiniam gyvenimui dukterų tėvai specialiai nerengė, apie tai nekalbėjo, tačiau dukterys „jas suprasdavo iš pusės žodžio“ (Račiūnaitė 2002: 91). Matyt, tam tikros informacijos jos gaudavo daugiausia iš bendraamžių (plg: Aleksa 1932). Taip pat šių žinių Šiaurės rytų

Lietuvos jaunimas galėjo įgyti linarovio talkose (Mardosa 2000: 22–31), vakaronių ar plunksnų plėšymo metu (Šaknys 2002: 51). Tiriamojo regiono duomenimis pasirėmusios Eugenijos Šimkūnaitės teigimu, jaunuoliai ir merginos pamokomi šeiminio gyvenimo būtinybių tik artėjant vedyboms. Tai netiesioginiai pokalbiai pirtyse ar besimaudant, dirbant kokią darbą ir atviri pokalbiai¹⁰. Kai kada tokia informacija pateikiama tik po vestuvių. Albino Kriauzos 1943 m. užrašytuose atsakymuose į Antano Mažiulio sudarytą anketą „Moterų papročiai“ galime rasti tokių jo respondentės pateiktų minčių:

„Kad pasakytų augančiai dukrai motina ar kita tetulė apie moteriškas ligas ar „kitokią reikalą“ nebuvo mados. Sakydavo – kai reiks pati sužinos. Apie tai, kaip moteris „susitinka“ su vyru, neretai dukroms pasakydavo tik po šliūbo ir vėlgi dažnai ne pati motina, o jos paprašyta kokia bobutė (ŠAM¹¹, b. 52, l. 3, Paketurių k.).

Kaip matome, lytinis auklėjimas tradicinėje kaimo visuomenėje nebuvo savalaikis ir gulė ant kaimo bendruomenės (ir bendraamžių bendrijos), o ne ant tėvų pečių. Nors pasekmės už auklėjimo spragas pajusdavo tėvai, bet skaudžiausiai – mergina (žymiai rečiau – vaikinai). „Paklydusi“ mergina buvo pajuokiamą bažnyčioje, taip pat už lytinį švietimą „atsakingų“ bendraamžių bei kaimo bendruomenės (Plg. Dulaitienė–Glemžaitė 1958: 302–307).

Padėtis nepakito ir sovietmečiu „buržuazinę ideologiją“ pakeitus „sovietine morale“¹². Situaciją XX a. pabaigoje kaime galima apibūdinti Vyto Klimo ir Esmeraldos Kuliešytės žodžiais:

„Kai kalbama apie paauglių lytinį švietimą, dažnai bijoma, kad žinios apie lytinės sferos dalykus gali provokuoti paauglių seksualinius santykius. Matyt, tokie žmonės lytinį švietimą mato tik dviejų spalvų. Balta – tai draudimais ir gąsdinimais paremtas susilaikymas, lytinių problemų nutylėjimas, kalbėjimas vien apie skaisią ir pan. Juoda – tai visa kita“ (Klimas, Kuliešytė 1994–1995: 223)¹³.

¹⁰ „Be patarimų ir paaiškinimų savojoje pusėje, tuo pasirūpina ir anosios pusės atstovai (dėdės, tetos, krikštatėviai ar krikštamotės, jau vedę vyresnieji broliai ir seserys), nutaikę kokią parankią progą be pašalinių, pvz., einant į miestelį, pasikvietus talkon ar pan. Tokie pokalbiai pavedami itin delikatiems ir išmanantiems kaimo etiketą. Kiek tiesmukesni ir konkretni būna savų tėvų ar būsimų uošvių su jaunikiais ir motinų ar uošvienu su nuotakomis“ (Šimkūnaitė 1983: 113).

¹¹ Šiaulių „Aušros“ muziejus.

¹² Plg.: „Negalima taikstyti su ciniška kai kurių „kapitalizmo tradicijų saugotojų“ praktika, kai jie mėgina įdiegti jaunimui šlykščius senosios visuomenės lytinės moralės papročius“ (Kolbanovskis 1972: 17).

¹³ Panaši padėtis ir Rusijos provincijoje. Kaip rodo Elenos Omel'chenko tyrimai, „daug respondentų (ypač jaunų moterų) pasakojo apie bedugnę tarp jų ir jų tėvų. Jų tėvai nepradedą pokalbių apie seksą arba seksualumą. Šį faktą vaikai bando paaiškinti tuo, kad jų tėvai gyveno griežtų paslapčių epochoje, kai seksas buvo suvokiamas kaip nepadorus ir uždraustas“ (Omel'chenko 2002: 156).

Sovietmečiu baiminantis iš Vakarų ateinančios „seksualinės revoliucijos“ pasekmių, požiūris į lytinį švietimą, atrodo, mažai pakito¹⁴. Kaip rodo lauko tyrimai, netgi XX a. pabaigoje artimųjų pastangos suteikti intymią, su lytiniais santykiais susijusią informaciją buvo labai kuklios. Pagrindinis tokios informacijos šaltinis būdavo ne tik iš bendraamžių, bet ir mokykloje (kiek rečiau iš spaudos, kitų giminaičių ar medicinos darbuotojų) gaunamos žinios. Daugelis respondentų pareiškė, jog jų šeimose nebuvo priimta kalbėtis intymiomis temomis. Apklaustos medžiaga rodo, jog tik trimis atvejais iš 22 su mergaitėmis intymiais klausimais kalbėjosi jų motinos. Kitais atvejais, pasak respondentų, atėjus „tinkamam laikui“ jos ir taip sužinosiančios. Ši motinų išsakyta pozicija atspindi analogišką XX a. pirmosios pusės lytinio švietimo situaciją. Sovietmečiu auklėtos mergaitės žinių gaudavo iš „trečiųjų“ asmenų (kaip senojoje kartoje iš bobučių ar tetulių, bendraamžių). Šiuo atveju prie šios funkcijos prisidėjo mokykla, speciali spauda.

Specialios, visiems prieinamos literatūros sovietmečiu, pasak apklaustųjų, nebuvo pakankamai. Padėtis pakito tik XX a. 9-ajame dešimtmetyje¹⁵. Tačiau, kaip rodo lauko tyrinėjimų medžiaga, respondentės labiausiai pasigedo pokalbių bei praktiškų patarimų, pirmiausia iš savo motinų. Pavyzdžiui, 1953 m. gimusi respondentė teigė, jog jos motina buvo vyresnio amžiaus ir „apie tai“ niekada su dukra nekalbėdavo (ES, b. 2225, l. 3. Anykščių r.). Kalbėtis su

¹⁴ Tiesa jau XX a. 9-ajame dešimtmetyje kitokią nuomonę reiškė kai kurie medikai. Pasak Tadeušo Bilikevičiaus, kai gerai apšviečiamos gatvės, užkertamas kelias banditizmui. Laiku negavę tam tikrų žinių lytiniais klausimais, jaunuoliai vis tiek sužinos tiesą, bet pateiktą vulgariai. Dabar jau visi protingi žmonės sutinka, kad šiuos dalykus reikia aiškinti (Bilinkevičius 1983: 4).

¹⁵ Buvo leidžiami naujaisi garsių seksologų darbai. Jų tiražai sparčiai didėjo. Be straipsnių kiekvieną šeimą pasiekusioje periodinėje spaudoje, paminėtina 1972 m. 60 000 egzempliorių tiražu išleista 1957–1966 m. Vokietijoje net 15 leidimų sulaukusi vokiečių seksologo Rudolfo Noiberto knyga „Nauja knyga apie vedybinį gyvenimą“ (Noibertas 1972). Beveik po dešimtmečio, 1981 m., publikuota Heinricho Briuknerio „Ar jau galvoji apie meilę“, 90 000 egz. tiražu, 1983 m. – garsaus lenkų seksologo Kazimierzso Imelinskio „Lytinio gyvenimo psichohigiena“ išleista jau 100 000 egz. tiražu (Imelinskis 1983). Nepaisant tais pačiais metais 120 000 egz. tiražu išleisto bulgaro Kirilo Vasiljevo „Meilė“ (Vasiljevas 1983), perpus mažesniu Danutos ir Gerharto Vėberių knygog (Weber, Weber 1984) ir po kelių metų didžiuliu tiražu (tiražas nenurodomas) išėjusio Janio Zalyčio bestselerio „Meilės vardu“ (Zalytis 1985), tokios literatūros poreikis sovietmečiu buvo milžiniškas. Tai rodo ir faktas, kad net 1990-aisiais, gydytojui praktikai skirta (turint omeny Lietuvos gydytojų skaičių ir tiražą, praktiškai taikytą plačiam skaitytojų ratui – R. Š.) Zygfrido Šnablio knyga „Seksologijos pagrindai“ išleista net 100 000 egzempliorių tiražu! (Šnablis 1990). Tais pačiais metais ne tokia informatyvi Naumo Chodakovo knyga „Jaunavedžiams“ publikuota lygiai tokiu pat tiražu (Chodakovas 1990). Tai rodo, kad leidėjai bent jau tikėjosi didelio skaitytojų susidomėjimo. Populiariausi lytiniam švietimui skirti leidiniai buvo parašyti už SSSR ribų (dominuoja vokiškoji mokykla). Tačiau lytinio švietimo problema neišspręsta ir šiomis dienomis. Tai rodo oficialioji statistika. 1991–1999 metais padaryta 282 340 abortų (Šaulauskienė, Tartilienė 2003: 1095), tačiau ši kraštutinė gimimų reguliavimo sritis – atskiro straipsnio objektas.

motinomis intymiomis temomis gėdijosi ir pačios respondentės (ES, b. 2224, l. 5. Molėtų r.), net bijojo, kad iš jų nepasijuoktų (ES, b. 2224, l. 19. Molėtų r.). Nuostata, jog intymūs pokalbiai yra tabu, dar buvo gyva ir XX a. pabaigoje. Pasak 1973 m. gimusios respondentės, ir jos motina manė, jog apie tokius dalykus kalbėti nepadoru, todėl prieinamesniu žinių šaltiniu neretai tapdavo vyresnė sesuo ar jau ištekėjusi draugė (ES, b. 2224, l. 11. Molėtų r.).

Atvirus pokalbius šeimoje, kaip ir anksčiau, pakeisdavo motinų gąsdinimai. Kai kada jie turėdavo neigiamų pasekmių ir būsimejame vedybiniame gyvenime. 1948 m. gimusi respondentė pasakojo, jog ją motina auklėjo vien tik mokydama ir gąsdindama, kad „neprasidėtų su vyrais“, lytinius santykius traktuodama kaip „kažką“ neleistina, gėdinga, griežtai draudė skaityti literatūrą apie intymų gyvenimą. Respondentė prisiminė atvejį, kada motina, jos mokykliniame krepšyje radusi tokios literatūros, pasiskolintos iš draugės, ją labai išbarė. Motina pareiškė, jog negalima skaityti „tokių“ knygų, motyvuodama tuo, kad to „dar nereikia žinoti“ (pateikė ją mokėsi vyresnėje klasėje). Ji buvo taip stipriai paveikta tokio auklėjimo, kad ištekėjusi jautė stiprią gėdą. Dabar augindama dukterį respondentė mano, jog šitaip elgtis nedera, todėl savo dukrai pirko atitinkamą literatūrą ir skatino tuo domėtis. Tačiau pati ir dabar mano, jog ikivedybinius lytinius santykius turėti blogai, nors savo dukrai buvo pasakiusi: „Daryk kaip išmanai“ (ES, b. 2225, l. 16 (respondentei pageidaujant tikslesnė vietovė neskelbiama)). Panašių atvejų būta ir daugiau.

Tiesa, pastaraisiais dešimtmečiais šios tradicijos linkstama atsisakyti. Ne viena respondentė, remdamasi savo patirtimi, teigė, kad savo vaikus dabar auklėja ar norėtų auklėti kitaip nei jų tėvai. 1958 m. gimusi respondentė prisipažino, jog „savo laiku daug ko nežinojusi apie lytinį gyvenimą (apsaugos nuo nėštumo priemonės ir pan.) ir dėl to susidūrė su gausybe problemų“. Jai patinka, jog dabar apie tai plačiai ir atvirai kalbama. Ši respondentė, kaip ir daugelis apklaustųjų moterų, išreiškė mintį, kad nenorėtų, jog dabar būtų taip, „kaip jos mamos laikais“ (ES, b. 2225, l. 41. Kupiškio r.).

Sovietiniais laikais išauklėta karta atsiduria tarpinėje padėtyje tarp praeities vertybių ir tų kultūros naujovių, kurias siekia perimti jų vaikai. Kaip rodo lauko tyrinėjimų medžiaga, tai gana sunkus uždavinys daugumai sovietmečiu brendusių respondentų. Nors pastaruoju metu yra pakankamai daug prieinamų būdų semtis žinių iš šios srities (mokykla, literatūra, žiniasklaida, kino ir vaizdo filmai ir kt.), tėvai kelia ir kitą klausimą: kaip ir kokias žinias pasisavina jų vaikai. Daugumas respondenčių mano, jog dabar ypač svarbu tėvams padėti savo vaikams orientuotis gausybėje informacijos, atsižvelgiant į jų amžių. 1960 m. gimusi respondentė pasakojo, jog ji visą laiką gražiai bendrauja su vaikais. Domisi jų interesais ir stengiasi tiek dukrai, tiek sūnui išaiškinti, jog yra negerai per anksti pradėti intymų gyvenimą (ES, b. 2225, l. 8. Anykščių r.). Kai kurie respondentai mano, jog atviras bendravimas nuo pat mažens su vaikais turi

didžiulę įtaką tolesniam jo gyvenimui, o gautos žinios iš tėvų (ne tik iš draugų ir kitų šaltinių) neleidžia nutolti vieniems nuo kitų sprendžiant atsiradusias problemas. Tėvų modeliuojamų teigiamų tarpusavio santykių pavyzdys – dvyliktokei dukrai pasiteiravus motinos, „kas būtų, jei ji taptų nėščia“ – ši atsakė: „Jei būtų, ir augintų“ (ES, b. 2225, l. 16. Vietovė neskelbiama). Taigi susiduriama ir su priešinga nuomone, kad dabar „tokios informacijos net per daug“, taip pat manoma, kad motinoms privalu ypatingai daug domėtis pačioms, o kartu ir stebėti, kuo domisi jų vaikai (ES, b. 2224, l. 11. Molėtų r.).

Taigi tradicinėje ir dabarties kultūroje lytinio auklėjimo reikalingumas šeimoje dažniausiai buvo ignoruojamas manant, kad vaikų dorovei užtenka nei gimų, draudimų, gąsdinimų ir bendruomenės kontrolės. Sovietmečiu formuotas idealus socialistinės šeimos modelis¹⁶, nors ir atsiribojant nuo Bažnyčios diegtų moralinių vertybių, (ugdant komunistinę moralę) ir kovojant su iš Vakarų sklindančia „buržuazine kultūra“ išlaikė stabilią lytinio švietimo tradiciją (kintant jos formoms už šeimos ribų). Požiūris į lytinį švietimą šeimoje pradėjo kisti tik pastaraisiais dešimtmečiais. Tačiau iš kartos į kartą skiepyti stereotipai dar neleidžia pakeisti požiūrio į lytinį švietimą. „Trečiojo asmens“ (lokalinės bendruomenės atstovo) prioritetus keičiantis valstybinis lygmuo (jam atstovauja masinės informacijos priemonės, mokykla) socialine prasme ir toliau saugo bendruomenės (tik platesniu lygmeniu) interesus, kontroliuojant jos narių elgseną.

Nėštumo reguliavimas

Požiūris į šeimos dydžio modeliavimą

Tradicijos, kaip vertybinės kategorijos, sampratos kaita kiek skiriasi analizuojant požiūrį į šeimos dydžio modeliavimą. Tradicinės kaimo bendruomenės vertinimu, subrendusi mergina turėjo laiku sukurti šeimą ir turėti vaikų (Paukštytė-Šaknienė 2002: 2–9). Angelės Vyšniauskaitės žodžiais, „vaikų buvo projektuojama tiek, kiek Dievas davė“ (Vyšniauskaitė 1990: 47). Šios tiesos prisilaikymą skatino visuomenė ir Katalikų bažnyčia. Taigi būsimos šeimos dydis, turimais lauko tyrimais, XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės kaime paprastai nebuvo svarstomas. Akcentuojama tai, jog yra labai svarbu, kad šeima susilauktų palikuonių. Vaikai ūkyje – nemokama darbo jėga, o suaugę galėdavo pasirūpinti savo tėvų senatve. Kita vertus, neišgalint leisti palikuonių mokytiis amato ar įgyti kitą nežemdirbišką profesiją, kildavo ūkio smulkėjimo grėsmė.

¹⁶ Nuo pat XX a. 6-ojo dešimtmečio pradžios Lietuvoje buvo pradėta nuosekliai propaguoti mintį, kad šeima – tai draugiškas darbo kolektyvas, kurio pagrindinis uždavinys – gimdyti ir užauginti vaikus (Marcinkevičienė 2004).

Tačiau jau XX a. antrojoje pusėje ši situacija ėmė keistis. Deklaruojant lygias moterų ir vyrų teises bei įtraukiant moterį į gamybinę veiklą, mažėjant jaunosios kartos religingumui ir paliekant galimybę laisvavališkai apsispręsti nutraukti nėštumą (abortai Lietuvoje įteisinti 1955 m.), šeimos dydį pradėta modeliuoti. Dauguma respondentų, ypač moterys, galvodamos apie vedybas, troško turėti vaikų ir kartu su būsimu vyru planavo šeimos dydį. Pasitaikė, jog kai kuriais atvejais modeliuojama ateitis pasitvirtino. Pavyzdžiui, pasak 1968 m. gimusios respondentės, ji planavo turėti du vaikus, taip ir atsitiko (ES, b. 2225 l. 27. Kupiškio r.). Tačiau žymiai dažniau planai nuo realybės skirdavosi. Kartais vaikų susilaukdavo daugiau nei planuodavo. 1960 m. gimusi respondentė norėjo susilaukti poros vaikų ir siekė, kad jie gimtų pamečiui. Taip ir buvo, tačiau neketino susilaukti trečio, bet netikėtai pastojo ir pagimdė (ES, b. 2225, l. 8. Anykščių r.). Dažniau šeimos dydžio planavimas pakrypdavo ir kita linkme. Pavyzdžiui, 1948 m. gimusi respondentė pasakojo, jog labai norėjusi susilaukti trijų vaikų. Tačiau po pirmo sunkaus gimdymo kitą gimdyti ryžosi tik po 5 metų, o apie trečią vaiką jau net nesvajoto (ES, b. 2225, l. 16. Vietovė neskelbiama).

Buvo analizuojami ir kiti variantai. Pasak 1976 m. gimusios respondentės, ji su vyru prieš vestuves nesitarė dėl vaikų skaičiaus, tačiau abu manė, jog nori susilaukti vaikų. Gimdant pirmąjį dalyvavo ir vyras. Po to vyras užsiminė žmonai, kad gal daugiau vaikų ir nebereikia (ES, b. 2224, l. 41. Molėtų r.). Neretai, ypač jaunesni žmonės, galvodami apie vaikų gimimą, pirmiausia planuoja metus kitus pagyventi dviese. Bet vėlgi ne visada taip išeina. Pasak 1973 m. gimusios respondentės, galvojo susilaukti vaikų tik po kokių 2–3 metų, bet pagimdė jau po metų (ES, b. 2224, l. 11. Molėtų r.). Kai kada apgailestaujama, kad vaikų susilaukta per mažai. 1954 m. gimusi respondentė su vyru buvo nutarusi susilaukti dviejų vaikų. Tačiau dabar moteris gailisi, kam nesusilaukė trečio (ES, b. 2225, l. 35. Kupiškio r.).

Kaip rodo tyrimų duomenys, konkreti šeimninė situacija ir sutuoktinių modeliuojama ateitis beveik visada šiek tiek skirtinga. Apklausos metu buvo aiškintasi, kiek šeima turėtų/galėtų auginti vaikų ir kokie tokio apsisprendimo motyvai. Iš apklaustų 22 respondentų beveik visi teigė, jog būtų gerai, jei šeima augintų 2–3 vaikus (tik du nurodė 3–4, vienas – iki 5). Realybėje šie skaičiai šiuo metu skiriasi. Dažniausiai susilaukiama vieno vaiko (tiesa, dalis respondenčių dar jaunos moterys – gali susilaukti ir daugiau vaikų).

Medžiagos analizė parodė, jog tos šeimos, kurios planuoja vaikų skaičių šeimoje, dažniausiai atsižvelgia į abiejų sutuoktinių norą bei interesus. Tačiau konkretūs tyrimų duomenys rodo, kad vaikų planavimui šeimoje jau susituokus turėjo įtakos šeimos ekonominės sąlygos, moters ar jos sutuoktinio sveikatos būklė, o kartais profesinė karjera. Pastaroji priežastis kaime nurodoma labai retai. Tuo tarpu į ekonominę šeimos situaciją žiūrima labai rimtai. Vienareikšmiškai išsakoma nuomonė, jog šeimos planavimo esmę sudaro ne vaikų skaičius,

o realios tėvų galimybės jais pasirūpinti materialiai ir dvasiškai. Tokios principinės nuostatos vis labiau tolsta nuo tradicinėje kaimo kultūroje gyvavusios sampratos, kai santuoka buvo siejama su vaikų gimdymu, o šeimos planavimo problema nebuvo viešai aptariama. Įvairaus dydžio socialinių bendrijų galimybė kontroliuoti šeimos reprodukcinę sritį buvo apribota. Panaši tradicijos, kaip vertybinės kategorijos, raiška fiksuojama ir nėštumo reguliavimo srityje.

Požiūris į nėštumo kontrolės priemones

Vaisingumas buvo suvokiamas ne tik kaip šeimos problema. Jis buvo glaudžiai siejamas su etinėmis normomis, gyvavusiomis XIX a. pabaigos – XX a. pradžios kaimo bendruomenėje. Pasak daugelio senosios kartos respondentų, jų jaunystėje žmonės vaikų nesisaugojo – gimdė tiek, kiek buvo lemta. Dorovinis vaisingumo papročių aspektas buvo svarbus ne tik šeimai, bet ir kaimo bendruomenei. Kaimo žmonių akyse ir savaiminis persileidimas galėjo tapti nedoro veikimo pasekmė (Paukštytė 1999: 31).

Kita vertus, pasak A. Kriauzos, nors daug rūpesčio sukeldavo vaikų neturėjimas, tačiau nelabai džiugino ir jų per didelę gausybę. Nenorėdama pastoti, moteris gerdavo skalsių arbatą, bandydavo parinkti nevaisingas dienas (gyvavo įsitikinimai, kad tokios yra delčioje; antradieniais, trečiadieniais, ketvirtadieniais, žindant kūdikį, prieš mėnesines) ar tam tikrą lytinių santykių poziciją (iš šono). Buvo imamasi ir įvairių maginių priemonių (kad nebūtų vaikų, gimdant aukštyl apversdavo vaiko virkštelę ar per vestuves peržengdavo ant slenksčio sukryžiuotus pagaliukus). Tačiau bet kokią apsisaugojimą laikydavo paslapyje, nes buvo smerkiamas (Kriauzas 1943: 207–208).

Nagrinėdami apsisaugojimo priemonių naudojimą, susiduriame su religingumo problema. Kaip pastebėjo Colin Heywood, XIX a. Vokietijoje katalikai pasižymėjo didesniu vaisingumu (reprodukcinis. – R. Š.), negu protestantai ir ypač žydai (Heywood 2001: 48). XIX–XX a. pradžioje tiriamosios teritorijos lietuvių šeimos gyvenimas glaudžiai siejosi su Katalikų bažnyčia. Didžiausią įtaką šeimai katalikų dvasininkija darė skelbdama krikščioniškos šeimos idealą enciklikose, pamoksluose bei vykdydama moterystės sakramento administravimą ir priežiūrą. Ypatingą poveikį šeiminiam gyvenimui turėjo atgailos sakramentas, nes per išpažintį parapijiečiai patikėdavo dvasininkui intymiausias paslaptis (Marcinkevičienė 1999: 33).

Netgi modernioje tradicinėje tarpukario Lietuvos kaimo kultūroje buvo netoleruojama ir iš viso vengiama viešai kalbėti apie apsisaugojimo nuo nėštumo priemones. Iki sovietmečio gyvavęs liaudiškasis požiūris į bet kokią gimimų reguliavimą buvo diegiamas konfesinės bendruomenės. Požiūrį į šį reiškinį iliustruoja kunigo S. Gruodžio pranešimas, 1936 m. skaitytas Lietuvių katalikų moterų draugijos konferencijoje:

„... Vartojant apsisaugojimo priemones, ypač chemines, pasitaiko, kad jos nesutrukdo užsimegzti naujai gyvybei, bet tokiu atveju gyvybės diegas bus taip sužalotas, kad turės gimti tik liguistas, silpnas kūdikis. Ne kartą atsitinka, kad toks prieš tėvų norą į šį pasaulį atėjęs kūdikis, jeigu jis ir nemirtų ankstyva mirtimi, tai vis tiek, užaugęs be brolių ir seserų meilės, taps egoistas, savimeila, tėvams nepaklusnus, nedėkingas, išdidus, savo nemoralium gyvenimu teršia šeimos židinių ir sudaręs nuolatinių rūpesčių žilam tėvų plaukui“ (Grudis 1936: 43).

Sovietmečiu ir posovietiniu laikotarpiu Bažnyčios pozicijai likus stabiliai, pasaulietinė pozicija ėmė kisti¹⁷. Beveik visi apie XX a. antrąją pusę pasakoję respondentai jau kalbėjo apie esamą ar būsimą vaikų planavimą jų šeimose. Nors visi apklaustieji respondentai katalikai, tačiau nė vienas neužsiminė (specialiai to nebuvo klausama), jog vaikų vengimas yra nuodėmė. Į pateiktą klausimą, kokio amžiaus respondentai pradėjo domėtis apsisaugojimo nuo nėštumo priemonėmis, jie atsakė gana įvairiai: 1) vyresnėse klasėse, 2) besimokydamas aukštesniosiose ar aukštosiose mokyklose, 3) gyvendamos savarankiškai, 4) po pilnametystės, 5) po vedybų. Tačiau analizuodami šeimos planavimo problemą kaime, galime pastebėti, jog nė viena iš apklaustųjų per pirmus lytinius santykius nenaudojo apsaugos priemonių (keturios ištekėjo besilaukdamos).

Dabartinių lauko tyrimo metu paaiškėjo, jog pastaruoju metu ši tema ne tik aktuali, bet pakankamai laisvai ir viešai aptariama. Suprantama, matyt, ne visos intymias detales ryžosi atskleisti, tačiau apklausos metu visos respondentės teigė, kad, siekdamos išvengti nepageidaujamo nėštumo, naudojo tam tikras apsaugos priemones. Dauguma atvejų apsaugos priemones naudojo abu sutuoktiniai (5 atvejai iš 22, kada nenaudojo vyras, ir 3 atvejai iš 22 – moteris). Tiesa, tokios nėštumo apsaugos priemonės kaip kontracepcija kaime gana retai naudojamos. Absoliuti dauguma respondenčių pasisakė, kad patikimesnės yra natūralios šeimos planavimo priemonės. Ir tik mažiau nei ketvirtadalis nurodė, jog palankiau vertina kontraceptinių priemonių naudojimą.

Dažniausias šeimos planavimo būdas – moters vaisingų ir nevaisingų ciklo dienų skaičiavimas (13 atvejų), po to nutrauktas lytinis aktas (11), prezervatyvas (9) ir tik žymiai rečiau fiksuotas kontraceptinių vaistų (6) ar spiralės (5) vartojimas. Kaimo moterys labai nevienareikšmiškai vertina kontraceptinių priemonių naudą ir žalą. Jų teigimu, nors ginekologai rekomenduoja šį būdą ir parenka vaistus

¹⁷ Pavyzdžiui, prof. V. Kolbanovskis išreiškė tarpinę poziciją: „Normalūs lytiniai santykiai – tik atpildas besimylintiems už tai, kad jie įvykdė pagrindinę misiją – kūdikio pradėjimą. Tačiau vienas kitą mylintys vyras ir moteris ne visada yra pasirengę šią misiją įvykdyti. Sprendžiant šį klausimą, vaidina vaidmenį ir ekonominiai sumetimai, ir ypač buto sąlygos. Ir nors daugiau palikuonių ir būtų pageidautini, praktiškai šiuolaikinėmis sąlygomis tai ne visada galima realiuoti“ (Kolbanovskis 1972: 16).

atsižvelgdami į moters sveikatą (nors kai kas mano, kad moters organizmui jos vis tiek yra kenksmingos), tačiau vis tiek šios priemonės sukelia abejonių. Pavyzdžiui, 1971 m. gimusi respondentė mano, jog kontraceptinės tabletės gali pakenkti vaisiui, jei jas naudodama pastotų, nes, anot moters, ji jau yra girdėjusi tokių atvejų (ES, b. 2224, l. 4. Molėtų r.). Kultūros naujovės kaime, kaip ir anksčiau (kaip įvardijo daugelis moterų), priimamos pamažu ir atsargiai¹⁸. Kad apklaustosios šeimos tik iš dalies planavo vaikų skaičių, rodo ir tai, jog tik 10 vaikų iš 29 gimė nelauktai, t. y. „netyčiukai“.

Kaip parodė tyrimas, vyksta akivaizdūs tradicinio požiūrio į kultūrinę reprodukciją pokyčiai. Nėštumo kontrolė ir vaikų planavimas XIX a. pabaigoje – XX a. pirmosios pusės kaime buvo netoleruojamas reiškiny, o dabar pradėta viešai kalbėti apie nėštumo apsisaugojimo priemones, analizuoti šių priemonių patikimumą remiantis asmenine patirtimi. Kita vertus, ne visada pasitikima moderniais medicinos pasiekimais, dažnai pasiliekiama prie natūralių nėštumo planavimo metodų.

Požiūris į nevaisingumą

Pasak Reinhard Sieder, Vakarų pasaulyje vis didesnis besituokiančiųjų skaičius gali išvaiduoti „laimingą gyvenimą“ be vaikų (pavyzdžiui, Austrijoje 1978 m. taip manė 52% besituokiančiųjų). Gyvenimas dideliuose miestuose siūlo „tradicinės laimės“ alternatyvas: laisvalaikis, vartojimas ir profesinė sėkmė yra pagrindiniai poidustrinio gyvenimo būdo komponentai. Turint vaikų, jį realizuoti greitai pasunkėja (Zider 1997: 260).

Tradicinėje kaimo kultūroje laimė (socialinė ir ekonominė prasme) be vaikų nebuvo suvokiama. Neretai bevaikystė buvo siejama ir su bandymu kontroliuoti gimimų skaičių. Pasak XIX a. kupiškėnų pobaudžiavinio kaimo vaikų auginimo papročius aprašiusio Albino Kriauzos,

„vaikų vengdavo tik kokie „kunčiai“ (gudrūs, kieti) valakininkai, bijodami, kad paaugę vaikai neišdraskytų valako ir nepadarytų „gėdos“ namams ir giminėms. Bet visgi ir jie kokių dviejų-trijų susilaukdavo ir juos auklėdavo, džiaugdavosi. Tačiau tokiems ir susilaukti ne visada sekdavosi, nes buvo vedama garbės, materialiniais sumetimais ir dažnai arba viena, arba kita pusė jau buvo savo laiką atgyvenusi. Daug buvo atsitikimų, kad šiokiu ar tokiu būdu vaikų vengė, vėliau jų visai nebesusilaukdavo ir likdavo, „kaip basliai“ svieto pajuokai. Tokių bevaikių liaudis nekėsdavo ir juos visai pajuokdavo, liepdami „starkų (gandra) varlėmis penėt“, „samdyt ant pamačiaus“ ir t. t. (Kriauzas 1943: 203).

¹⁸ Panašūs duomenys gauti ir per sociologų atliktą apklausą. Jų teigimu, modernių kontraceptinių metodų naudojimas Lietuvoje yra menkai paplitęs, dominuoja **tradiciniai** metodai (Stankūnienė, Baublytė, Kanopkienė, Mikulionienė 1999: 41).

Dar prieš pusšimtį metų kaimo bendruomenėje gyvavo nuostata, jog didžiulė „bėda“, jei vedusi pora neturi vaikų¹⁹. Dėl nevaisingumo visada buvo kaltinama moteris. Buvo bandoma ieškoti nevaisingumo priežasčių. Svarbiausiomis buvo laikomos jaunystės klaidos, dorovės normų pažeidimai (Paukštytė 1999: 28)²⁰.

Tai, kad nevaisingumas yra didelė problema, vienareikšmiškai pasisako kaimo žmonės ir dabar. Teigiama, jog, žmogui neatlikus biologinės funkcijos, nelemta pajusti tų emocijų, kurias patiria turintys vaikų. Daugelis respondentų pažįsta ir artimai bendrauja su tokiomis šeimomis. 1960 m. gimusi respondentė pasakojo, jog ji pažįsta tokią šeimą ir žino, kad moteris labai išgyvena dėl to, kad neturi vaikų ir „negali be emocijų žiūrėti į kiekvieną sutiktą kūdikį“ (ES, b. 2225, l. 9. Anykščių r.). Tam tikrais atvejais aplinkiniai pastebi tėvų susirūpinimą jų esama padėtimi ir dėl to yra linkę užjausti. Tačiau, kaip ir prieš pusšimtį metų, tokia situacija duoda pagrindą pagrįstoms ir nepagrįstoms apkalboms. Kaip rodo lauko tyrimų medžiaga, tiek seniau, tiek dabar aplinkiniai pradėdavo „domėtis“ bevaikė šeimą praėjus metams ar dvejiems po vestuvių. Tokia šeima beveik visada „įvertinama“ viešosios nuomonės.

„Bevaikystė“ neretai nurodoma kaip viena iš vyro ir žmonos ar jų giminių nesantarys priežasčių. Pavyzdžiui, 1974 m. gimusios respondentės pažįstamų šeima dėl šios priežasties išsiskyrė (IIES, b. 2225, l. 13. Anykščių r.). Tokių pavyzdžių pateikiama daugiau. Teigiama, jog be vaikų šeima „ne tokia tvirta, nes tik vaikai ją sutvirtina“ (ES, b. 2225, l. 16. Vietovė neskelbiama). Kita vertus, žmonės pastebi, jog tokių šeimų vis gausėja. Juk kas gali pasakyti (stebint iš šalies), ar „bevaikai“ yra dėl to, jog negali ar nenori (pvz., planuoja susilaukti vėliau) gimdyti vaikų. Ir jau pasitaiko kitokių nuomonių: ir be vaikų šeimos gerai gyvena, jei vyras ir žmona vienas kitą myli (ES, b. 2225, l. 20. Vietovė neskelbiama); vaikų neturėjimas yra tik pretekstas, o ne tikroji šeimos skyrybų priežastis (ES, b. 2224, l. 36. Molėtų r.), arba tai dažniausiai priklauso ir nuo pačių žmonių sugebėjimo susitaikyti su šia problema (ES, b. 2224, l. 42. Molėtų r.).

Taigi pastebimos radikalios tradicijos kaitos užuomazgos, nors ir dabar „tradiciškai“ ieškoma kaltų. Kaip ir seniau, pirmiausia žmonės tebelinkę kaltinti moterį. Pasak 1954 m. gimusios respondentės, kaimo žmonės labiau apkalba moterį ir yra linkę gilintis į jos praeitį, t. y. kaip ji elgėsi dar mergaudama (IIES, b. 2225, l. 36. Kupiškio r.). Moteris kaltinama dėl įvykusių ar „tariamų“ abortų ir

¹⁹ Ispanijos antropologas Reixach Joan Frigole, nagrinėjęs Pietų Europos kaimo reprodukcijos kultūrinę raišką, pateikiamais pavyzdžiais rodo, kad šioje Europos dalyje bevaikai net nelaikyta šeima (Reixach 1998: 32–41).

²⁰ Tačiau jau 1936 m. išleistame katalikiškame leidinyje akcentuojama, kad moterystės teisė uždeda pareigą auginti ir auklėti vaikus ir „tos mergaitės, kurios sako tekėsančios, bet vaikų joms nereikia – neturi teisės priimti moterystės sakramento“ (Starkienė 1936: 89). Tai rodo tradicinio požiūrio kaitą.

pan. Kaimo bendruomenės viešoji nuomonė ir dabar atlaidesnė vyrui ir tuo atveju, jei jis gyveno ne visai moralų gyvenimą (ES, b. 2225, l. 32. Kupiškio r.). Tiesa, pastaruoju metu atsiranda vis daugiau medicininių galimybių išsiaiškinti tikrąją priežastį ir vadinamąjį „kaltininką“. Tačiau kaip rodo tyrinėjimų medžiaga, „apkalbamieji“ nenori viešinti tokių dalykų, todėl neretai kaimynams lieka tik spėlioti.

Be abejo, kaip ir anksčiau, pakanka vietos užuojautai. Daugelis žmonių linkę bevaikes šeimas užjausti, paguosti. Tačiau dažnai „toks dėmesys“ žeidžia. Pasak 1971 m. gimusios respondentės, ir dabar vyresni kaimo žmonės yra linkę daryti tam tikrą psichologinį spaudimą bevaikiams sutuoktiniams nuolat to klausinėdami, tiesa, mano, jog jaunimas tampa vis labiau tolerantiškas (ES, b. 2224, l. 4. Molėtų r.). Apibendrinant galima teigti, kad turimi duomenys rodo, jog tiek XX a. pradžios, tiek XXI a. pradžios kaime „bevaikė“ šeima buvo ir yra viešų apkalbų, kartu ir bendruomeninės kontrolės objektas.

Tačiau lauko tyrimo metu atsiskleidė ir respondentų požiūris į „išaiškintą“ ar suvoktą sąmoningą vaikų vengimą, kuris tradicinėje visuomenėje buvo smerkiamas. Tačiau pasak 1972 m. gimusios respondentės, „jeigu jau yra sukuriamą šeima, tai turi būti ir vaikai. Suprantama, jog reikia derinti karjerą, darbą, finansines problemas ir vaikų auginimą“, tačiau „viską reikia viską daryti su galva, o ne laukti geresnių laikų“ (ES, b. 2225, l. 20. Molėtų r.). Kartu tai tam tikras žmogaus vertę apibūdinantis faktorius. 1973 m. gimusios respondentės teigimu, „kai yra vaikai – tai žinai kam dirbi. Vaikuose yra savęs paties įprasminimas – turėsi kam viską palikti (ne tik materialia prasme)“ (ES, b. 2225, l. 12. Molėtų r.). Vadinasi, sąmoningas vaikų vengimas bendruomeniniu požiūriu, nepalankiai vertinamas ir šiandien.

Taigi „bevaikė šeima“ tebelieka ne tik asmens, bet ir visuomenės problema. Tradicinė viešoji nuomonė netoleruoja individualaus asmens apsisprendimo. Kaip ir anksčiau, moteris pasilieka tarp bendruomenės gailėsčio ir ignoravimo. Šiuo požiūriu tradicijos, kaip vertybinio kultūros bruožo, pasireiškiančio per viešąją nuomonę, pozicijos išlieka stipriausios.

Išvados

XX a. antrosios pusės Šiaurės rytų Lietuvos kaimo kultūrinių reprodukcijos aspektų tyrimas parodė, kad tradicinis požiūris į lytinį švietimą, šeimos dydžio modeliavimą, nėštumo kontrolės priemones ir nevaisingumą yra labai skirtingas.

Gana pastovus tradicinis požiūris išliko lytinio švietimo srityje. Tradicinėje kultūroje lytinio auklėjimo reikalingumas šeimoje dažniausiai buvo ignoruojamas manant, kad, užtikrinant vaikų dorovę, užtenka neigimų, draudimų, gąsdinimų ir bendruomenės kontrolės. Šios nuostatos daugeliu atvejų buvo laikomasi ir sovietmečiu. Iš bendraamžių ar kitų suaugusiųjų lokalinės bendruomenės

narių perimta žodinė patirtis buvo papildoma mokykloje ir iš spaudos įgytomis žiniomis. Tyrimas parodė, jog pastaruoju metu ne visada pasitikima moderniais informacijos šaltiniais. „Trečiojo asmens“ (lokalinės bendruomenės atstovo) prioritetus keičiantis valstybinis lygmuo (jam atstovauja masinės informacijos priemonės, mokykla) socialine prasme ir toliau išsaugo bendruomenės (tik platesniu lygmeniu) interesus kontroliuojant jos narių elgseną. Taigi šimtmečiais formuoto tradicinio požiūrio atmetimą, kartu ir „abejojimą“ modernios kultūros verte galime stebėti vienu metu.

Tradicinėje kaimo kultūroje neįprastas būsimosios šeimos dydžio planavimo principas tapo realybe sovietmečiu. Tačiau lytinio švietimo stoka, šeiminių, ekonominės aplinkybės bei moraliniai įsitikinimai ne visada leisdavo tikėtis laukiamo rezultato: didelė dalis kūdikių (ypač pirmagimių) gimė „neplanuoti“, kita vertus, dažniausiai šeima susilaukdavo mažiau vaikų nei buvo kalbama prieš vestuves.

Analogišką tradicinio požiūrio kaitą ir kritiką moderniosios kultūros teikiamų galimybių atžvilgiu galime matyti ir nėštumo kontrolės srityje. Nėštumo kontrolė ir vaikų planavimas XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės kaime buvo netoleruojamas reiškinys, o dabar pradėta viešai kalbėti apie nėštumo apsaugojimo priemones, analizuoti šių priemonių patikimumą remiantis asmenine patirtimi (tačiau tradiciškai vis dar nepasitikima „moderniomis“ kontraceptinėmis priemonėmis). Tačiau kaime tebėra tradicinis požiūris į šeimą be vaikų kaip į nevisavertę. Viešoji nuomonė nepalieka vietos individualiems sprendimams, kaip ir anksčiau, bevaikė šeima išlieka tarp bendruomenės gailėsčio ir ignoravimo. Šiuo požiūriu tradicijos, kaip vertybinio kultūros bruožo, pasireiškiančio per viešąją nuomonę, pozicijos yra stipriausios.

Taigi analizuojant įvairių institucijų socialinės kontrolės funkcionavimą lytinio švietimo ir nėštumo reguliavimo srityse laiko perspektyvoje, galima teigti, kad tradicinio požiūrio kaita XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. pradžioje įvairiose kultūrinėse reprodukcijos srityse nevienalaikė. Intymioje gyvenimo srityje gaušėjant moderniais informacijos šaltiniais perduodamos informacijos, priimant individualius sprendimus, neretai reikšminga vieta dar paliekama lokalinės bendrijos narių kontrolei.

Literatūra

- Aleksa Konradas Juozas. 1932. *Lietuvos moteris sodietė (vienos ankietos daviniai)*. Kaunas: Autoriaus leidinys.
- Balys Jonas. 1979. *Vaikystė ir vedybos. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring: Lietuvių tautosakos leidykla.
- Bilinkevičius Tadeušas. 1983. Pratarė, Imelinskis K. *Lytinio gyvenimo psichologija* 3–5. Vilnius: Mokslas.
- Briukneris Heinrichas. 1981. *Ar jau galvoji apie meilę?* Vilnius: Mintis.

- Chodakovas Naumas. 1990. *Jaunavedžiams*. Vilnius: Mokslas.
- Čepaitienė Auksuolė. 2003. Giminystė ir socialinis bei kultūrinis tapatumas dabartinėje Lietuvos visuomenėje, *LKMA suvažiavimo darbai, I knyga: 197–207*.
- Čiubrinskas Vytis. 2001. Sovietmečio iššūkiai Lietuvos etnologijai, ideologija ir patriotizmas, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1(10): 99–117.
- Dobrovolski Kazimierz. 1987. Peasant Traditional Culture, Shanin T. (ed.). *Peasant and Peasant Societies: 261–277*. New York: Basil Blackwell.
- Dulaitienė-Glemžaitė Elvyra. 1958. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Gellner Ernest. 1996. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai.
- Giddens Anthony. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.
- Gruodis St. 1936. Moterystės šventumas ir gyvenimo realumas, *Krikščioniškoji šeima. Paskaitos, skaitytos Lietuvių katalikių Moterų Draugijos Konferencijoje 1936 m. gegužės mėn. 6–8 d.: 36–49*. Kaunas: Lietuvių katalikių moterų dr. a.
- Heywood Colin. 2001. *A History of Childhood. Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times*. Cambridge: Polity Press.
- Imelinskis Kazimierz. *Lytinio gyvenimo psichohigiena*. 1983. Vilnius: Mokslas.
- Johler Reinhard. 2002. Europe, Identity and the Production of Cultural Heritage, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 2(11): 9–22.
- Klimas Vytautas, Kuliešytė Esmeralda. 1994–1995. Šeimos planavimas Lietuvoje: problemos, tikslai ir keliai, *Lietuvos šeima. Mokslinės praktinės konferencijos „Lietuvos šeima: tradicijos ir ateitis“, įvykusios Vilniuje, 1994 m. spalio 25–26 d., medžiaga: 221–224*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
- Kolbanovskis V. 1972. Įvadinis straipsnis. Lytinė meilė kaip visuomeninė problema, Noibertas R. *Nauja knyga apie vedybinių gyvenimą: 5–17*. Vilnius: Mintis.
- Kriauza Albinas. 1943. Vaikai ir jų auginimas Kupiškio apylinkėje, *Gimtasai kraštas* 31: 203–235.
- Kulažnikov M. N. 1982. *Pravo, tradiciji i obyčaji v sovietskom obščestvie*. Rostov na Donu: Nauka.
- Marcinkevičienė Dalia. 1999. *Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Vaga.
- Marcinkevičienė Dalia. 2004. Klėja, <http://www.moterys.lt>
- Mardosa Jonas. 2000. Erotizmai lietuvių valstiečių talkose (XIX a. pab. – XX a. pirma pusė), *Istorija* 46: 22–31.
- Mardosa Jonas. 2001. Iki krikščioniškosios kultūros interpretacijos Lietuvos etnologijoje, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1(10): 119–144.
- Mid Margaret. 1988. *Kultura i mir detstva*. Moskva: Nauka.

- Murdock Georg P., Ford Clellan S., Hudson Alfred E., Kennedy Raymond, Simmons Leo W., Whiting John W. M. 1982. *Outline of Cultural Materials*. New Haven: Human Relations Area Files.
- Noibertas Rudolfas. 1972. *Nauja knyga apie vedybinį gyvenimą*. Vilnius: Vaga.
- Omel'chenko Elena. 2002. 'My body, My Friend?', Ashwin S. (ed). *Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia*: 137–167. London, New York: Routledge.
- Pakštas K. 1991. Baltijos respublikų politinė geografija, Vaitiekūnas V. (sud.). *Lietuvos geopolitika*: 35–239. Vilnius: Mintis.
- Paukštytė Rasa. 1991. Gimtųjų papročiai Aukštaitijoje, *Liaudies kultūra* 6: 24–25.
- Paukštytė Rasa. 1999. *Gimtųjų ir krikščynos Lietuvos kaimo gyvenime XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Diemedis.
- Paukštytė-Šaknienė Rasa. 2001. Krikščynos ir vardynos Šiaurės rytų Lietuvoje, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos darbai* 19: 243–266.
- Paukštytė-Šaknienė Rasa. 2002. Idealus bendruomenės modelis. Gimimo papročiai, *Žiemgala* 2: 2–9.
- Paukštytė-Šaknienė Rasa. 2003. *Liaudies kultūra mieste. Vilniečių krikščynos*, *Lituanistica* 2(54): 112–125.
- Račiūnaitė Rasa. 2002. *Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje. Gyvenimo ciklo papročiai (XIX a. pabaiga – XX a. vidurys)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Reixach Joan Frigole. 1998. Procreation and Its Implications for Gender, Marriage, and Family in European Rural Ethnography, *Anthropological Quarterly* 1: 32–41.
- Seymour-Smith Charlotte. 1986. *Macmillan Dictionary of Anthropology*. London and Basingstoke: Macmillan.
- Stankūnienė Vanda, Baublytė Marė, Kanopkienė Vida, Mikulionienė Sarmitė. 1999. *Gimstamumas ir šeima: biografinis požiūris*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
- Starkienė Elena. 1936. Dukters ir sūnaus paruošimas šeimai, *Krikščioniškoji šeima. Paskaitos skaitytos Lietuvių katalikų Moterų Draugijos Konferencijoje 1936 m. gegužės mėn. 6–8 d.*: 77–95. Kaunas: Lietuvių katalikų moterų dr-a.
- Šaknys Žilvytis. 2002. Jaunimo neintensyvaus darbo savitumai Lietuvoje (XIX a. pabaiga – XX a. pirmoji pusė), *Lituanistica* 1: 42–56.
- Šaknys Žilvytis. 2003. Senujų jaunimo bendravimo tradicijų kaita XX a. pabaigoje, *Liaudies kultūra* 2: 15–18.
- Šaulauskienė Alina, Tartilienė Regina Irena. 2003. Žmogaus gyvybės apsaugos problemos Lietuvoje, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai* 18 (2 knyga): 1089–1104.
- Šimkūnaitė Eugenija. 1983. Priešvestuvinė liaudies medicina, Morkūnas V. (red.). *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1981 ir 1982 metais. Konferencijos, skirtos etnografinių ekspedicijų rezultatams aptarti, tezės*: 110–113. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Istorijos institutas.

- Šnablis Zygfrydas. 1990. *Seksologijos pagrindai*. Vilnius: Mokslas.
- Tercijonas Vincas. 1968. Sveikatos apsauga, *Lietuvių enciklopedija* 15: 122–127. South Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla.
- Tompson L. Dzein, Pristli Dzudit. 1998. *Sociologija*. Lvov: Inicatyva.
- Tomlinson John. 2002. *Globalizacija ir kultūra*. Vilnius: Mintis.
- Vasiljevas Kirilas. 1983. *Meilė*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
- Vyšniauskaitė Angelė. 1990. Motinystės samprata lietuvių papročiuose, Overaitė S. (sud.). *Šeima, moteris, visuomenė. Mokslinio seminaro pranešimų tezės*: 45–48. Vilnius: Lietuvos sąjūdžio komisija moters, vaiko ir šeimos teisėms ginti, Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas.
- Vyšniauskaitė Angelė. 1999. *Lietuvio namai*. Vilnius. Lietuvių liaudies kultūros centras.
- Weber Danuta, Weber Gerhard. 1984. *Tu ir Aš*. Vilnius: Mintis.
- Zalytis Janis. 1985. *Meilės vardu*. Kaunas: Šviesa.
- Zider Reinhard. 1997. *Social'naja istorija siemji v Zapadnoj i Centralnoj Evropie (koniec XVIII – XX vv.)*. Moskva: Gumanitarnyj izdatelskij centr „Vlados“.

Expression of Cultural Aspects of Reproduction in Village Culture

Rasa Paukštytė-Šaknienė

Summary

This article offers an analysis of the traditional attitude towards the expression of reproduction in modern rural territories of North-eastern Lithuania. The analysis looks at social control operation affected by different institutions within the areas of sex education and pregnancy regulation: (1) attitudes to sex education; (2) respondents' attitude to family planning; (3) specific characteristics of attitude to pregnancy control measures; (4) attitudes to a childless family.

The research is based on material recorded by the author during the 2002 field investigation carried out in the rural districts of Molėtai, Anykščiai, and Kupiškis region in Lithuania based on the "Births regulation" questionnaire composed by the author. The survey was performed by itinerary expeditions, giving one respondent 1–2 hours of researcher's attention, and surveying 1–2 female respondents per locality. For the purpose of comparative analysis, archival records (including the ones accumulated by the author in the course of field research), published records and investigation materials were used.

The investigation into cultural aspects of reproduction in the North-east Lithuanian village of the 2nd half of 20th c. showed that the expression of the traditional attitude to sex education, the modelling of family size, the pregnancy control measures, and infertility differed greatly.

A rather traditional attitude survived in the area of sex education. In the traditional culture, the necessity of sex education in a family was usually ignored, proceeding from the assumption that denial, interdiction, intimidation and community control was enough to secure the morals of children. This attitude was preserved in many cases in the period of Soviet rule. Oral experience adopted from peers or adult members of a local community was enriched by the knowledge acquired at school or from the media. The research indicated that at present people do not always rely on modern sources of information. The state level (represented by mass media or school) positioned in the place of the "third person" (a member of the local community) continues to safeguard socially the interests of the community (only on a wider scale) through the control of its members' behaviour. Thus, reception of traditional attitudes formed in the course of many centuries, coupled with the "scepticism" in the value of modern culture, can be observed co-existing side by side.

The principle of planning the size of one's future family, uncommon in the traditional village culture, became a reality during the period of Soviet rule. However, inadequate sex education, other family or economic circumstances

and moral convictions did not always allow the expectation of a desired result: a considerable number of children (especially the first-born ones) were born "over and above the plan"; on the other hand, the family usually gave birth to fewer children than anticipated before marriage.

The analogous rejection of traditional attitude and scepticism regarding modern contraceptives can be observed also in the area of pregnancy control. Pregnancy control or the planning of children were intolerable phenomena in the village of late 19th – 1st half of the 20th c.c.. However, currently, people have started to speak openly about contraceptives and to analyse their reliability on the grounds of personal experience. Still, the traditional view of a childless family as an inferior one has survived to this day in the country. Public opinion excludes individual consideration: as in former times, a family without children is still positioned by the community somewhere between compassion and disregard. In this respect, the position of a tradition as a value-oriented characteristic of culture, manifesting itself through public opinion, remains the strongest.

Thus, the analysis of special control operation exercised by a range of institutions in the area of sex education and pregnancy regulation, from the point of view of the course of time shows that it is possible to argue that the modification of traditional attitude in the 2nd half of the 20th – early 21st c.c., in a number of areas of cultural reproduction, is non-simultaneous. Though the amount of information transmitted through modern mass media has steadily increased in the sphere of intimate human life, persons facing the task of making individual decisions often still reserve a significant place for the control of local community members.

Gauta 2003 m. gruodžio mėn.